

Елла КАТАЄВА,
заступник голови
Одеського окружного адміністративного суду

НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ

Досвід та перспективи

Сьогодні впровадження медіації в Україні вважають актуальним не тільки представники міжнародних інституцій (USAID, ОБСЄ, Рада Європи тощо), які активно організують і фінансують різні пілотні проекти в цій сфері, проте й національні органи влади – Верховна Рада України, Верховний Суд України, Міністерство юстиції України та інші – стали активно цікавитися проблемами медіації в нашій державі.

На думку представника Українського центра медіації Т. Худякової, «з урахуванням усіх останніх тенденцій можна говорити про те, що медіація у нашій країні не просто існує, а поступово стає популярною»¹. Однак такі погляди щодо необхідності впровадження медіації в Україні поділяють далеко не всі фахівці-практики.

У законопроекті, зареєстрованому у Верховній Раді України, який передбачає на законодавчому рівні запровадження в Україні інституту медіації, містяться в основному теоретичні підходи, вважає Сергій Боярчуков. Сфера дії законопроекту «Про медіацію», на його думку, передбачає можливість її застосування як засобу договірної розв'язання конфлікту в адміністративних і навіть кримінальних справах. Але при цьому ані Кодекс України про адміністративні правопорушення, ані Кримінальний процесуальний кодекс України не передбачають відповідного механізму². Більшість професіоналів, познайомившись ближче з принципами, правилами, перевагами і корисністю медіації, нарікають в основному на те, що вона поки що не одержала

¹ Див.: Худякова Т.М. Опыт внедрения медиации в Украине [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mediator-tm.com/publ/opyt_vnedrenija_mediacii_na_ukraine/1-1-0-3

² Див.: Юристы утверждают, что медиация для Украины не актуальна: Пресс-релиз [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://b2blogger.com/pressroom/133468.html>

широкого визнання всього населення, а також що відсутність серйозної державної підтримки стримує її більш активне використання серед альтернативних судовому способів вирішення конфліктів¹.

Водночас, як зазначає Л. Лічман, при досудовому врегулюванні фактично відпадає необхідність у розгляді справи в апеляційній та касаційній інстанціях, що призводить до скорочення термінів її розгляду².

Існує думка, що медіація – інструмент західної демократії, тому в державах з менш розвинутою культурою позасудового врегулювання конфліктів вона не приживеться. Незважаючи на це, досвід України та інших країн СНД спростовує це твердження.

Завданнями цієї статті є розкриття національних особливостей медіації в Україні, а також визначення перспектив роботи суддів, за допомогою яких здійснюється процедура досудового врегулювання спорів.

Як відомо, медіація (від лат. *mediare* – бути посередником) є однією з технологій альтернативного врегулювання спорів (англ. – *alternative dispute resolution, ADR*) за участю третьої нейтральної, неупередженої, незацікавленої в результатах вирішення конфлікту сторони – медіатора, який допомагає сторонам віднайти шляхи вирішення спору.

Під час процедури медіації сторони, що беруть участь у конфлікті, самостійно досягають взаємовигідного рішення, спираючись на досвід, знання і вміння медіатора. Згода щодо прийняття рішення повністю залежить від волі осіб-учасників спору. В усьому світі медіація ґрунтується на принципах добровільності, конфіденційності, взаємоповаги, рівноправності сторін, нейтральності і неупередженості медіатора, прозорості процедури.

Медіація існує так само давно, як існують власне конфлікти. Вже багато століть тому люди переконалися, що при вирішенні серйозних спорів взаємовигідного, а головне – життєздатного рішення простіше досягти шляхом переговорів, аніж використанням певних норм. Історикам добре відомо, що у давнину медіація застосовувалася при розв'язанні міжнародних, міжетнічних і просто багатосторонніх спорів. Називалося це по-різному: «посередництво», «клопотання», «пропозиція добрих послуг». Подібні методи вирішення конфліктів із часом все частіше використовувалися в тих випадках, коли переговори заходили в глухий кут, і для досягнення успіху потрібно було «підштовхнути» сторони до розуміння позицій одна одної.

Історики зазначають про випадки участі посередників у врегулюванні спорів ще за часів торгівлі фінікійців у Вавілоні. У Стародавній Греції існувала практика використання посередників (*proxenetas*). Римське право, починаючи з кодексу Юстиніана (530–533 рр. н.е.), визнавало посередництво. Римляни використовували різні терміни для позначення поняття «посередник» – *internuncius, medium, intercessor, philanthropus, interpolator, conciliator, interlocutor, interpres* і, нарешті, *mediator*.

У деяких традиційних культурах до посередника ставилися з особливою повагою і шаную нарівні з жерцями або вождями племені.

¹ Див.: *Стоянов А.* Оптимальный вариант для поиска компромиссного решения // Юридическая газета. – 2010. – № 5. – С. 3.

² Див.: *Лічман Л.* Процедура досудового врегулювання у цивільному судочинстві України як судовий спосіб розв'язання спору // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – 2013. – № 1. – С. 36.

Медіація в її сучасному розумінні стала розвиватися в другій половині ХХ століття, насамперед у країнах англосаксонського права – США, Австралії, Великій Британії, після чого почала поширюватися і в Європі. Перші спроби застосування медіації, як правило, стосувалися врегулювання спорів у сфері сімейних відносин. Згодом медіація одержала визнання при вирішенні широкого спектру конфліктів, починаючи від спорів у місцевих громадах і закінчуючи складними багатосторонніми конфліктами в комерційній і публічній сферах.

Наразі у всьому світі медіація є однією з найпопулярніших форм урегулювання спорів. Статистика розвинених країн показує, що 83–85% процедур медіації є успішними. У 5–10% випадків учасники процедури доходять повної або часткової згоди протягом короткого часу після цієї процедури¹.

У країнах СНД, зокрема в Україні, Російській Федерації, Казахстані, Білорусі, інтерес до медіації з боку юристів, психологів, конфліктологів має хвилеподібну траєкторію – піки моди змінюються розчаруванням, і навпаки.

В Україні на сьогодні інститут медіації на законодавчому рівні не передбачений. Але при цьому згідно зі ст. 113 Кодексу адміністративного судочинства України сторони можуть повністю або частково врегулювати спір на підставі взаємних поступок. У такому разі суддя жодної участі в угоді сторін не бере: його роль полягає тільки у визначенні терміну для примирення і припинення провадження на термін такого примирення. За наслідками переговорів у разі, якщо сторони дійшли компромісу, суддя закриває провадження у справі, а якщо ні – продовжує розгляд справи по суті. Таким чином, називати таку процедуру медіацією не можна, оскільки закон не зобов'язує суддю здійснювати жодні дії для примирення сторін.

Останніми роками в Україні інституту медіації почали приділяти більше уваги. Починаючи з 2007 р. неодноразово проводилися різноманітні «круглі столи», навчальні курси із залученням зарубіжних експертів з питань медіації. Водночас здійснювалися спроби прийняти закон про медіацію, проте жоден із запропонованих законопроектів так і не був схвалений.

Крім того, за сприяння Канадської агенції з міжнародного розвитку (CIDA) в Україні реалізується проект «Суддівська освіта – для економічного зростання». Слід зауважити, що проект передбачає довготривалу взаємодію з Вищою кваліфікаційною комісією суддів України та Національною школою суддів України. У рамках цього проекту передбачено пілотне впровадження механізму досудового врегулювання спорів в окремих судах Одеси та Івано-Франківська². Учасником цих проектів став, зокрема, Одеський окружний адміністративний суд. Так, у травні 2013 р. в рамках «тижня медіації» були проведені заняття з підготовки суддів, за участю яких здійснюється процедура досудового врегулювання спорів.

Зрозуміло, що «запускаючи» медіацію в практику, необхідно, щоб громадяни спершу почули про неї від авторитетних людей, з відомих їм джерел інформації. «Винаходити велосипед» не стали: за кордоном для розвитку медіації використовується судова система. Проте копія зазвичай є гіршою за

¹ Див.: Швабауэр Н. Заклятые друзья (медиация помогает разрешить личные конфликты, которые длятся годами) // Российская газета – Неделя: Урал. – 2013. – № 6091 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.rg.ru/2013/05/29/reg-urfo/mediacia.html>

² Див.: Кузьменко В. Досудове врегулювання спорів: чи приживеться в Україні? // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – 2013. – № 1. – С. 2.

оригінал. До того ж кожна держава має особливості свого соціокультурного життя. Відтак, слід обґрунтовувати і розробляти національну модель медіації, а пілотні проекти допомагають це зробити.

Досвід свідчить, що сторонам важко домовлятися без посередника, оскільки їх представники почасти говорять про одне і те саме, але різними словами, а зрозуміти це може тільки людина, що має навички у сфері комунікації. Не завжди учасники конфлікту готові до конструктивного діалогу. Медіація допомагає об'єднати зусилля сторін у вирішенні існуючої проблеми, почути, зрозуміти, сприйняти чужу позицію.

У межах експерименту послуги медіаторів є безкоштовними. Адже зарубіжний досвід засвідчує: перш ніж вводити платну медіацію, слід створити попит на неї.

Посередництво/медіація слугують для виявлення спірних питань і вироблення варіантів рішень, взаємоприйнятних для учасників конфлікту. У межах усіх цих процедур пропонуються порівняно гнучкі підходи, а ухвалюватися рішення повинні за згодою всіх сторін. Це контрастує з традиційним судовим процесом, який зазвичай приймає сторону учасника з вагомішим правовим аргументом.

Насамперед слід зазначити, що в усіх видах медіації є 2 складові – емоційна і предметна. Саме цим медіація відрізняється від судового процесу, який приділяє основну увагу предмету конфлікту, і від психотерапії, яка переважно вивчає емоційний аспект. Медіація визнає емоції і дозволяє сторонам їх виражати. Більш того, без виходу певної кількості претензій і образ, що накопичилися у обох сторін, учасникам у край складно шукати взаємоприйнятний вихід із ситуації. Тому роль медіатора відрізняється від ролі радника або консультанта (психолога). Важливими відмінностями між роботою медіаторів і консультантів є такі:

1. Медіатор орієнтований на досягнення чітких угод між учасниками спору про те, як вони будуть вирішувати конкретні питання. Консультант більше налаштований на те, щоб сторони конфлікту краще усвідомили свою поведінку.

2. Медіатор не спирається на людські відчуття. Консультант принципово стурбований тим, що люди відчують відповідно до свого досвіду.

3. Медіатор зосереджений на тому, як саме люди хотіли б бачити майбутнє, а не на детальному аналізі минулих подій. Консультант може визнати необхідним досліджувати минуле, детально виявляти походження і закономірності переконань і поведінки людини.

4. Медіатор контролює процес, але не прагне відкрито впливати на учасників або результат. Консультант почасти має намір вплинути на сторони в ухваленні рішень або розгляді частини питань.

5. Медіатор, як правило, організовує переговори між сторонами віч-на-віч і особисто присутній при цьому. Консультанту не обов'язково бачити обидві сторони одночасно.

6. Медіатор зобов'язаний бути нейтральним. Консультант може допомагати активніше одній зі сторін, якщо це буде потрібно.

7. Медіація вимагає від обох сторін готовності до переговорів. Консультанти можуть працювати з однією зі сторін, навіть якщо інша сторона не готова або не бажає цього.

8. Медіація – структурований процес, який зазвичай обмежений однією або кількома сесіями. Консультування вимагає довгого часу, що залежить і від потреб клієнта, і від перебігу самого прогресу.

9. Медіатор робить все можливе, щоб позиція і відчуття, що стоять за нею, інтереси, побажання, потреби сторін спочатку були висловлені, потім – почуті і, нарешті, зрозумілі всім учасникам. Тільки після цього за участю медіатора відпрацьовуються аргументи і виробляється спільне рішення – віднаходиться вихід з конфліктної ситуації, прийнятний для всіх сторін. Цей процес не тільки дозволяє подолати конфлікт і негативні емоції, що при цьому виникають, а й сприяє досягненню надалі нових угод на основі довіри.

З іншого боку, медіатор жодним чином не є арбітром або суддею у конфліктній взаємодії, що розгортається. Його завданням є не аналіз змісту конфлікту або відносин між учасниками, а організація взаємодії між сторонами, що конфліктують, на основі психологічних закономірностей, механізмів та правил. Так само існують відмінності між судовим процесом і медіацією:

- 1) судовий процес може розпочатися і всупереч волі однієї зі сторін – процедура медіації є добровільною;
- 2) суддя призначається – медіатор обирається;
- 3) рішення суду ухвалюється відповідно до букви закону – посередницьке рішення ухвалюється з урахуванням інтересів сторін, але в межах закону;
- 4) суд наділений владними повноваженнями – медіатор не має владних повноважень і лише сприяє виробленню рішення;
- 5) процедура судового процесу тривала і формалізована – процедура медіації прискорена і неформальна;
- 6) публічність судового процесу – конфіденційність процесу медіації;
- 7) змагальність сторін – співпраця сторін.

Команда ентузіастів на чолі з головою Одеського окружного адміністративного суду О. Глуханчуком веде розробку правил щодо роботи суддів, за допомогою яких здійснюється процедура досудового врегулювання спорів. Звісно, комерційна медіація відрізняється від сімейної, а трудові конфлікти – від кримінально-правових. У всіх випадках є своя специфіка, тож медіатори мають спеціалізуватися, як правило, на 2–3 галузях права. Однак, незважаючи на свою спеціалізацію, будь-якому професійному судді, за допомогою якого здійснюється процедура досудового врегулювання спорів, потрібно знати: стадії/етапи конфлікту і медіації; стратегії поведінки суб'єктів у конфліктній ситуації; механізми психологічного захисту суб'єкта; алгоритм дії медіатора; техніки направленої спілкування. Також слід уміти: організувати просторово-часову взаємодію; використовувати техніку активного слухання; діагностувати і прогнозувати стратегії поведінки суб'єктів у конфліктній ситуації; ефективно використовувати техніку направленої спілкування; використовувати персоналізовані методи впливу.

Погоджуючись з думкою Л. Лічмана¹, вважаю, що правовий інструментарій процедури медіації залежить від конкретних обставин справи і ставлення сторін до спору з урахуванням їхнього психологічного стану.

Для успіху важливою є здатність медіатора зберігати об'єктивність і нейтральність, не піддаватися емоціям і не обрати, нехай і мимоволі, сторону того чи іншого учасника спору. Умовою цього є усвідомлення особливостей

¹ Див.: Лічман Л. Маліновський райсуд Одеси готовий переймати канадський досвід // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – 2013. – № 1. – С. 51.

ролі судді, за участю якого здійснюється процедура досудового врегулювання спорів, чітке дотримання обраної процедури, принципів медіації і застосування спеціальних знань, умінь, технік.

Підсумовуючи зазначене, можна дійти висновку, що медіація в Україні як дієвий інститут врегулювання спорів поки що не розвинулась. Поодинокі випадки успішного завершення переговорів сторін спору в форматі медіації мають місце, але це скоріше виняток, ніж правило. Інтерес до застосування на практиці медіації спостерігається у 3 професійних групах: психологів-психотерапевтів; юристів; підприємців-управлінців.

У процесі медіації більшого значення набувають не тільки знання законодавства та психології людей, а насамперед знання особливих закономірностей, механізмів та правил роботи медіатора. Тому перспективи подальших досліджень полягають у розвитку нового бачення ролі судді, за допомогою якого проводиться процедура досудового врегулювання спорів в Україні. Враховуючи практику функціонування українських судів, наша країна не повинна залишатися осторонь передових світових процесів і має активніше впроваджувати і розвивати принципи партнерського врегулювання спорів.

КАТАЄВА Е. Національні особливості медіації в Україні: досвід та перспективи.

У статті висвітлені особливості медіації в Україні, конкретизовані відмінності між роботою медіаторів і консультантів та судовим процесом і медіацією, визначено перспективи роботи суддів, за участю яких здійснюється процедура досудового врегулювання спорів.

Ключові слова: медіація, суддя, за допомогою якого здійснюється процедура досудового врегулювання спорів, досудове врегулювання спорів, конфліктна взаємодія.

КАТАЕВА Э. Национальные особенности медиации в Украине: опыт и перспективы.

В статье освещены особенности медиации в Украине, конкретизированы отличия между работой медиаторов и консультантов, а также судебным процессом и медиацией, определены перспективы работы судей, при участии которых осуществляется процедура досудебного урегулирования споров.

Ключевые слова: медиация, судья, при участии которого осуществляется досудебное урегулирование споров, досудебное урегулирование споров, конфликтное взаимодействие.

KATAEVA E. National characteristics mediation in Ukraine: experience and prospects.

The article is devoted to features of mediation in Ukraine, distinguished features between the work of mediators and consultants, judicial proceeding and mediation are concretized, prospects of work of judges, at which participation procedure of pre-trial settlement of disputes is spent, are outlined.

Key words: mediation, the judge at which participation pre-trial settlement of disputes is spent, pre-trial settlement of disputes, disputes interaction.